

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ НА СИНТАКСИЧНОМУ РІВНІ ПЕРСЬКОЇ МОВИ

У статті зроблено спробу визначити особливості концептуалізації деяких аспектів психоемоційного життя людини на синтаксичному рівні перської мови. Встановлено, що однією з ключових семантичних ознак, притаманних осмисленню внутрішнього світу людини у перській лінгвокультурі, є неконтрольованість процесів, що в ньому відбуваються.

Ключові слова: перська мова, емоції, лінгвокультура, мовна концептуалізація, мовна свідомість.

У світлі антропоцентричної парадигми сучасного лінгвістичного знання все більшої актуальності набувають дослідження, спрямовані на виявлення етноспецифічної інформації у процесах концептуалізації зовнішнього та внутрішнього світу людини представниками різних етнічних спільнот. Зокрема, все більшу увагу дослідників привертають питання мовного вираження емоцій та інші когнітивні аспекти психоемоційного життя людини. Далеко позаду залишилася давня суперечка поміж лінгвістами (М. Бреаль, К. Бюлер, Е. Сепір, ван Гіннекен, Г. Гійом, Ш. Баллі та ін.) стосовно того, чи повинна лінгвістика займатися емоційними складовими. Як відомо, деякі вчені (К. Бюлер, Е. Сепір, Г. Гійом) були переконані в тому, що домінантою в мові є когнітивна функція, а тому вивчення емоційного компонента має бути усунуто з кола лінгвістичних досліджень. Інші дослідники (Ш. Баллі, ван Гіннекен, М. Бреаль), навпаки, вважали вираження емоцій центральною функцією мови. Однак у сучасній лінгвістиці емоцій уже не викликає сумніву той факт, що емоції тісно пов'язані з когнітивними процесами людини й включені у саму структуру її свідомості та мислення [4, с. 13–15].

Попри те, що лінгвістична експлікація етноспецифічних особливостей осмислення світу різними лінгвокультурними спільнотами відбувається переважно на лексичному та фразеологічному рівнях, варто погодитися з І. Голубовською, яка вважає, що "у вираженні культурно-національної специфіки задіяні всі без виключення рівні мовної системи" [2, с. 11], адже своєрідність етнічної особистості виявляється не тільки на морфологічному та лексичному, а й на синтаксичному мовному стратумі [2, с. 244–245].

Метою розвідки є визначення семантики, притаманної синтаксичним конструкціям, які слугують для вираження емоцій та деяких інших ментальних дій в перській мові. Об'єктом дослідження є мовна концептуалізація психоемоційного життя людини в перській лінгвокультурі; предметом – синтаксичні конструкції перської мови, що містять відповідну семантику.

Аналіз лінгвістичного вираження емоцій та деяких інших ментальних дій засобами перської мови дозволив встановити певний набір семантичних ознак, який засвідчує неконтрольованість людиною деяких процесів, що відбуваються в її внутрішньому світі. Під неконтрольованістю ми розуміємо "відчуття того, що людям не підвладне їх власне життя, що їхня здатність контролювати життєві події обмежена; схильність ... до фаталізму, смирення і покорі; недостатню відособленість індивіда як автономного агента, ... як контролера подій" [1, с. 34].

Семантичні характеристики неконтрольованості певних психофізичних станів людини виявляються в перській мові передусім у системі безособових конструкцій. Варто зазначити, що переважну більшість речень, що зустрічаються у перському мовленні, складають двоскладні речення, основними умовами існування яких є незалежна позиція носія ознаки та наявність формальних засобів, що слугують для вираження предикативної

ознаки, що йому приписується [3, с. 382]. Якщо в особових двоскладних реченнях головна роль належить агенсу – суб'єкту дії або стану, то в безособових конструкціях у ролі агенса виступає деяка сила, непідвласна контролю з боку суб'єкта. Безособові речення дозволяють людям говорити про свої емоції та інші ментальні акти як про непідвласні їхній волі й неконтрольовані ними.

Безособові речення в перській мові відносяться до односкладних речень, в яких головний член репрезентований дієсловом у формі 3-ої особи однини. Однією з найбільш поширених структурних форм вираження синтаксичної категорії безособових речень у перській мові є безособові фразеологізми-речення, які характеризуються високим ступенем стійкості й відтворюваністю у вигляді готових мовних одиниць. Розрізняють безсуб'єктні та суб'єктні безособові фразеологізми-речення. До складу останніх в якості обов'язкового елементу входять займенникові енклітики, що позначають суб'єкт, який зазнає певного стану (напр.: **sorfe-am gereft** я *закашлявся*, букв. 'мене узяв кашель', де **-am** – займенникова енклітика 1-ої особи однини). Структурним і смисловим центром безособового речення виступає головний член, який є виразником предикативності. Головний член безособового речення може бути виражений простим чи складним дієсловом, фразеологізованим реченням, сполученням імені та скороченої форми дієслова-зв'язки тощо. Дієслівна частина завжди представлена формою 3-ої особи однини дієслова, проте, як ми покажемо далі, це граматичне значення виявляється значною мірою стертим [3, с. 386–387].

Розглянемо детальніше структуру безособових фразеологізмів-речень. Як правило, такі конструкції становлять речення з трьома компонентами "ім'я + займенникова енклітика + дієслово в 3-ій особі однини", напр.: **nang-am miāyad** мені *соромно*, букв. 'до мене приходить сором' (**nang** "сором", "ганьба" + **-am** – займенникова енклітика 1-ої особи однини + дієслово **āmadan** "приходити" у формі 3-ої особи однини теперішньо-майбутнього часу); **xande-aš gereft** він *розсміявся*, букв. 'його узяв сміх' (**xande** "сміх" + **-aš** – займенникова енклітика 3-ої особи однини + дієслово **gereftan** "брати" у формі 3-ої особи однини минулого часу); **xāb-emān bord** ми *заснули*, букв. "нас уніс сон" (**xāb** "сон" + **-emān** – займенникова енклітика 1-ої особи множини + дієслово **bordan** "нести" у формі 1-ої особи однини минулого часу).

Основне семантичне навантаження у таких конструкціях має іменний компонент, який виражається зазвичай абстрактним іменником зі значенням відчуття, переживання або, значно рідше, – прикметником (напр.: **xoš-am miāyad** мені *подобається*, де **xoš** має значення "приємний", "гарний"; **bad-aš āmad** йому *не сподобалось*, де **bad** має значення "поганий"). Як засвідчують наведені приклади, займенникові енклітики, які у складі таких речень завжди виражають суб'єкт дії або стану, можуть вільно змінюватися за особами, а дієслово у 3-ій особі однини може стояти як у формі минулого,

так і теперішньо-майбутнього часу. Більш того, у разі появи в реченні модального значення дієслово може приймати і форму аористу, але особа залишається незмінною, напр.: **mitarsam dir-am bešavad** *боюся, що я запізнюся*, букв. "боюся, що мені стане пізно" (де **bešavad** – форма 3-ої особи однини аористу від дієслова **šodan** 'ставати').

Дієслівний компонент в таких конструкціях, завжди представлений формою 3-ої особи однини, частково або повністю втрачає лексичне значення. В ролі дієслівного компоненту виступають такі дієслова, як **āmadan** "приходити", **gereftan** "брати", **šodan** "ставати", **zadan** "бити", **bordan** "нести", **budan** "бути". При цьому безособові фразеологізми-речення з дієслівним компонентом **āmadan** "приходити" виражають психофізичний стан суб'єкта: **dard-am miāyad** *мені болить* (**dard** "біль"), **šarm-aš miāyad** *йому соромно* (**šarm** "сором"), **xoš-ešān nayāmad** *ім не сподобалось* (**xoš** "приємний", "гарний"). Дієслівний компонент **gereftan** "брати" вносить у загальний зміст речення значення початку або становлення дії: **sorfe-am gereft** *я закашлявся*, **xašm-aš gereft** *він розгнівався* (**xašm** "гнів"), **dang-at gereft** *тобі спало на думку* (**dang** "дзвін", "брязкіт").

Порівняно невеликою є кількість безособових фразеологізмів-речень з дієслівним компонентом **šodan** "ставати", які важко об'єднати між собою семантично, напр.: **čandeš-am šod** *я здригнувся* (**čandeš** "тремтіння"), **dir-aš šod** *він спізнився* (**dir** "пізній"), **rašk-aš mišavad** *він заздрить* (**rašk** "заздрість"), **yaqin-emān šod** *ми впевнилися* (**yaqin** "впевненість"), **bāvar-ešān nemišavad** *ім не віриться* (**bāvar** "віра").

Мимовільні, неконтрольовані процеси в організмі людини виражають безособові фразеологізми-речення з такими дієслівними компонентами, як **zadan** "бити", **bordan** "нести", напр.: **xošk-am zad** *я застиг на місці* (**xošk** "сухий"), **boht-aš zad** *він здивувався* (**boht** "здивування"), **xāb-ešān bord** *вони заснули, їх зморив сон* (**xāb** "сон"), **māt-aš bord** *він сторопів, остовпів* (**māt** "здивований").

Деякі безособові фразеологізми-речення трьохкомпонентного складу припускають заміну дієслівних компонентів на інші дієслова: **xāb-am miāyad** (**mibarad**, **migirad**) *мені хочеться спати*; **māt-aš bord** (**zad**, **gereft**) *він сторопів, остовпів*; **dard-am šod** (**āmad**, **gereft**) *мені стало боляче*. Заміна дієслівних компонентів майже не впливає на смисл і стилістичне забарвлення безособових речень, тому їх розглядають як лексико-структурні варіанти.

Існує група безособових речень, в яких в ролі іменної частини виступають прикметники, а в ролі дієслівного компонента – дієслово-зв'язки **ast**, напр.: **gorosne-am ast** *я зголоднів* (**gorosne** "голодний"), **tešne-emān ast** *нам хочеться пити* (**tešne** "спраглий"), **saxt-aš nist** *йому не важко* (**saxt** 'важкий'), **sard-etān nist** *вам не холодно* (**sard** 'холодний'). Такі речення виражають психофізичний стан живих істот і поширені переважно у розмовно-побутовому мовленні, де вони використовуються у стягненій формі, напр.: **gorosna-m-e / gošna-m-e** *я зголоднів*, **tešna-m-e** *я хочу пити*, **garm-am-e** *мені жарко*.

У таких безособових реченнях дієслова **budan** "бути" і **šodan** "ставати" часто виступають у ролі заміників дієслова-зв'язки **ast**. При цьому дієслово **budan** "бути" надає безособовому реченню значення тривалості в минулому, напр.: **tešne-am bud** *мені хотілося пити*, **gorosne-emān bud** *нам хотілося їсти*, **saxt-aš bud** *йому було важко*, **sard-ešān bud** *ім було холодно*. Дієслово **šodan** "ставати" вносить значення виникнення, становлення ознаки, напр.: **tešne-am šod** *мені захотілося пити*, **gorosne-emān šod**

нам захотілося їсти, *ми зголодніли*, **saxt-aš šod** *йому стало важко*, **sard-etān šod** *ви змерзли, вам стало холодно* тощо (дет. див. [3, с. 386–396]).

Попри те, що загально прийнята назва всіх перелічених вище конструкцій – безособові речення, нам здалося доцільним виокремити ті з них, що стосуються безпосередньо психоемоційного життя людини, і придивитися до їхньої семантики більш прискіпливо. Аналіз внутрішньої форми конструкцій на кшталт **nang-am miāyad** *мені соромно* (букв. до мене приходить сором); **xašm-aš gereft** *він розгнівався* (букв. його узяв гнів); **rašk-aš mišavad** *він заздрить* (букв. у нього з'явилися заздрості); **boht-aš zad** *він здивувався* (букв. його стукнуло здивування) тощо дозволяє розгледіти в їхній семантиці не стільки безособовість, скільки активний характер відповідних станів, що виникають в людини і діють як самостійний суб'єкт та "наздоганяють", "забирають", "уносять" або "вдаряють" людину.

Варто зазначити, що дослідження різноманітних способів вираження почуттів і емоцій у перській мові засвідчує переважання їхнього вербального оформлення через метафору. У метафоричній інтерпретації почуття і емоції постають як активні суб'єкти, що вчиняють фізичні, а інколи деструктивні дії по відношенню до людини-об'єкта. Абстрактним сутностям надаються антропоморфні риси, що уможливорює опис емоцій за допомогою предикатів, які зазвичай відносяться до сфери діяльності людини. При цьому всі емоційні стани, як позитивні, так і негативні, в метафоричній інтерпретації описуються як неспівпадіння людини. Негативні емоційні стани, такі як сум, страх, гнів, заздрість метафорично осмислюються як сутності, що "забирають" або "б'ють" людину: **xašm-aš gereft** *він розгнівався* (букв. його взяв гнів); **xošk-am zad** *я застиг на місці* (від страху, від здивування) (букв. прибі. мене стукнуло так, що я засох); **vahšat-aš gereft** *його охопив жак* (букв. його взяв жак); **qam / qosse-am gereft** *я засмутився* (букв. мене взяв смутку), напр.:

...ناراحت شدم. غصه ام گرفت... (ناهید پژواک، شب شراب).

...Я розсердився. / засмутився... (Н. Пешвак. Ніч застілля).

...گویی خشکش زد... (بزرگ علوی. چشمهایش).

...Вона наче застигла на місці від здивування... (Б. Аляві. Її очі).

Варто зазначити, що не тільки негативні, а й позитивні емоції, такі як радість, щастя в метафоричній інтерпретації постають як неспівпадіння волі людини. Про це може свідчити безособовий зворот **xoš-am āmad** *мені сподобалося* (букв. до мене прийшло [щось] добре), в якому щось приємне постає як сила, яка приходить до людини незалежно від її бажання:

درست نمی فهمید منظور چیست اما خوشم می آمد... (م.آ. به آزین، نقش پرند).

Я добре не розумів, про що йдеться, але мені подобалося... (М. Бегазін. Малюнок на шовку).

Поєднання найменувань протилежних емоцій радості (лексема **zouq**) і суму (лексема **qam**) з дієсловом **zadan** "бити" спостерігаємо у складі похідних лексем **zouqzade** *радісний, захоплений* (букв. вдарений радістю) та **qamzade** *засмучений, убитий горем* (букв. вдарений сумом), напр.:

هر شب احمد نقشه فرارشان را برای ربابه تکرار می کرد که همیشه یکجور بود، و ربابه با چشمهای ذوق زده فکر و هوش برادرش را تمجید می کرد. (صادق هدایت، چنگال).

Кожного вечора Ахмад переказував Рубабі план їхньої втечі, який завжди був один і той самий, і Рубабі з сяючими від радості очима нахвалювала розум свого брата. (С. Гедаят. Вили).

В наведеному реченні внутрішня форма словосполучення *bā češmhā-ye zouqzade* з сяючими від радості очима (букв. з вдареними радістю очима) засвідчує, що радість постає як сила, що раптово вдаряє людину.

У перській мові не тільки безособові речення є виразниками неконтрольованості емоцій перською мовною свідомістю, а й деякі двоскладні речення, в яких в ролі агенса виступають найменування емоцій. По суті, в таких метафоричних конструкціях людина виступає в ролі експерієнцера (суб'єкта стану), а емоції – в ролі агенса. Дієслова з прямим значенням, такі як *tarsidan* 'боятися', *qamgin šodan* 'сумувати', *xašmgin šodan* 'гніватися' позбавлені емоційного компоненту і не передають усіх смислових відтінків, відображених у метафорах. Так, наприклад, стан, виражений метафорично як *страх його забрав* (*tars bar-aš dāšt, vahšat-aš gereft*), не є еквівалентним значенню, що відображається дієсловом *tarsidan* 'боятися', 'лякатися', оскільки у першому випадку страх концептуалізується як активний суб'єкт, який вчиняє дію і оволодіває експерієнцером, позбавляючи його можливості розпоряджатися собою. Напр.:

از همان اوایل برایش دست و پای کرده بودم... و حالا که حتی تخت خالی در بیمارستان برایش معین کرده بودند وحشتش گرفته بود و حاضر نبود برود بیمارستان... (جلال آل احمد، مدیر مدرسه).

З самого початку я намагався чимось її допомогти, ... а тепер, коли для неї уже виділили місце в лікарні, її охопив такий страх, що вона не була готова їхати до лікарні... (Дж. Але Ахмад. Директор школи).

Активний характер страху виявляється і у двоскладних конструкціях, де страх, виступаючи в ролі підмета, сполучається зі складним дієсловом *be kas-i dast dādan* 'протягати комусь руку', набуваючи таким чином яскраво виражених антропоморфних ознак:

ترس و واهمه مهبی به او دست داد... (صادق هدایت، لاله).

Жахливий острах охопив його (букв. протягнув йому руку)... (С. Гедаят. Лале).

На підтвердження того, що сум, як деяка зовнішня сила, охоплює суб'єкта цілком, слугують двоскладні речення, в яких слова *qam* та *anduh* 'сум', 'смуток' сполучаються з дієсловом *farā gereftan* 'охоплювати', напр.:

...ولی بمجرد اینکه تأثیر آن تمام شد یک غم و اندوه بی پایانی مرا فرا گرفت... (صادق هدایت، زنده بگور).

...Але щойно його вплив закінчився, як мене охопив безкінечний сум і смуток... (С. Гедаят. Заживо похований).

У складі двоскладних речень лексеми *qam* 'сум' та *qosse* 'смуток', *печаль* можуть сполучатися з дієсловом *fešār dādan* 'тиснути', 'стискати', як це має місце в реченні, де смуток "стискає горло" суб'єкта:

با وجود اینکه واقعا میل نداشتم و غصه گلوم را فشار می داد اما از سؤال محبوبه رنجیدم... (ناهید پژواک، شب شراب).

Хоч я насправді не хотів їсти, і смуток стискає мені горло, але питання Махбубе мене образило... (Н. Пешвак. Ніч застілля).

Для метафоричного вираження негативних емоційних станів інколи використовують дієслова деструктивного фізичного впливу. Так, сум і горе виступають як сили, що призводять до зміни фізичного стану людини. У метафоричному сенсі індивід постає як зламаний ударами долі, що передається похідними лексемами і фраземами з дієсловом *šekastan* 'розбивати', 'ламати', напр.: *šekaste* тужливий, засмучений (букв. розбитий), *šekastebāl* вбитий горем, засмучений (букв. з поламаним крилом), *šekastexāter* засмучений, сумний (з розбитою свідомістю), *pošt-aš šekaste-ast* його зламали удари долі (букв. йому зламало спину), напр.: دادن برادر پشتش شکسته شد. از غم تسکین ناپذیر دوری از وطن (букв. його спина зламалася);

شکسته شده بود. *Далеко від своєї Батьківщини він був безутішним* (букв. він був зламаний). [7, с. 126, 128, 148]. Крім того, зафіксовано кілька паремій, згідно з якими сум може "убити" людину, напр.: غم کشت مرا و غم نیست *Мене убив сум, а утішник немає про це звістки* [10, с. 814].

Прояви суму і нещастя як сили, яка в метафоричному сенсі стискає єство людини, вбачаємо також у похідних лексемах і фраземах, які передають стан звуження внутрішнього та зовнішнього для людини просторів, напр.: *tangdel* печальний, засмучений (букв. з вузьким серцем), *tangxu* похмурий, роздратований (букв. з вузьким характером), *del-am tang šod* мені стало сумно (букв. моє серце звузилось), *housele-am tang šod* у мене зіпсувався настрій, мені стало сумно (букв. моє терпіння звузилось), *pargār-e u tang šod* він у розпачі, його спіткало нещастя (букв. його доля звузилася), *dar tangnā oftādan* потрапляти у складне становище (букв. падати в тісне місце) [7, с. 124, 133, 137]. Ідея звуження внутрішнього простору може передаватися і за допомогою дієслова *gereftan* 'брати' та його похідних, що також метафорично вказує на не виражену експліцитно зовнішню силу, що забирає суб'єкта, напр.: *gereftegi(-ye del)* сум, печаль (букв. взяття, стискання (серця)), *del-am migirad* мені сумно (букв. моє серце стискається); *hāl-am gerefte šod* мені стало сумно (букв. мій стан став стиснутий).

У перській мові існує низка фразем, в яких знаходимо свідчення того, що психоемоційне життя людини та певні ментальні дії з її боку відбуваються не безпосередньо за її участі, а за участі об'єктів її внутрішнього світу, зокрема серця й душі. Так, внутрішня форма фразеологізму *del-am mixāhad* мені хочеться (букв. моє серце хоче) свідчить про те, що бажання концептуалізується як таке, що сходить не від самої людини, а від її серця. Приклади: *del-am tars bar-dāšte* я злякався (букв. моє серце набралось страху); *del-am rāh nemidehad* у мене душа не лежить (букв. моє серце не дозволяє), *del-am ramid* я втратив інтерес (букв. моє серце відхитнулося), *del-aš barāye čiz-i qaš miravad* йому аж кортить (букв. його серце через щось знепритомніє), *del-am qanj miravad / mizanad* я пристрасно бажаю, жадаю; мені радісно (букв. серце радіє), *del-am hāl āmad* я зрадів (букв. моє серце прийшло в гарний стан), *del-am az hāl raft* я знепритомніє (букв. моє серце вишло з гарного стану); *del-am ārām / qarār gereft* я заспокоївся (букв. моє серце заспокоїлося); *jān-aš barāye u dar miravad* він душі в ньому не чує (букв. його душа заради нього йде в двері); *ruh-aš tāze šod, ruh-aš parvāz kard* він підбадьорився, він воскрес душею (букв. його душа полетіла) тощо. Отже, як можна пере-свідчитися, у таких конструкціях людина знов виступає в ролі експерієнцера (суб'єкта стану), а об'єкти внутрішнього світу (серце, душа) – в ролі агенса.

Треба зазначити, що перська мовна свідомість наділяє серце людини здатністю до певних ментальних дій. Так, перському серцю притаманна функція зберігати інформацію, що, зокрема, підтверджує зворот: *az del-e kas-i birun raftan* стати забути, зникнути з чийої пам'яті (букв. вийти з чийогось серця) та прислів'я: *az del beravad har ān ke az dide beraft* З серця піде те, що пішло з очей [5, с. 252] (пор. укр.: Чого очі не бачать, того серцю не жаль. Зникне з очей, зійде з думки; рос. С глаз долой, из сердца вон). Фразема *be del-am oftād ke u мене виникло передчуття, що...; мені спало на думку, що...* (букв. мені впало в серце) також засвідчує неконтрольованість людиною процесу пригадування якоїсь інформації, напр.: به دلم افتاده امشب که به یاد من نشستی *Мені спало*

на думку сьогодні ввечері, що ти сидиш, згадуючи про мене... [http://shandiz511.blogfa.com/post/25].

Взагалі ж пам'ять – це сфера внутрішнього світу людини, концептуалізація якої демонструє неабиякі ознаки непідконтрольності людині. У проаналізованих нами контекстах пам'ять постає як простір, заповнений інформацією (думками, спогадами), а сама інформація – як самостійний суб'єкт, здатний переміщатися, приходити або виходити за межі простору пам'яті. Лексичними репрезентантами концепту пам'ять в перській мові виступають слова *yād*, *xāter*, *zahn*, причому серед інших значень слова *xāter* є такі, як 'ідея', 'свідомість', 'уявлення', а слова *zahn* – 'розум'. Дієслова, які використовуються для метафоричного переосмислення ситуації забування або пригадування, у прямому значенні позначають переміщення в просторі, напр.: *az yād raftan*, *az xāter raftan* *забувати* (букв. уходити з пам'яті), *be yād āmadan*, *be xāter āmadan* *пригадуватися* (букв. приходити до пам'яті). Забуте в таких ситуаціях уявляється як інформація, що сама собою зникає з простору пам'яті, а інформація згадана – як така, що наче незалежно від волі суб'єкта приходить до нього, напр.: *yād-am āmad* *я згадав* (букв. прийшло до моєї пам'яті), *az yād-am raft* *я забув* (букв. пішло з моєї пам'яті), *yād / zahn-am nist* *я не пам'ятаю* (букв. немає у моєї пам'яті), *yād / zahn-am nemiāyad* *не можу пригадати* (букв. не приходить до моєї пам'яті) тощо, напр.:

یادم آمد که شبی باهم از آن کوچه گذشتیم... (فریدون مشیری. کوچه).

Пригадалося мені, як якось увечері проходили ми тим провулком... (Ф. Мошірі. Провулок).

Варто зазначити, що активність з боку суб'єкта в процесі пригадування може мати місце у випадку використання дієслів: *be yād āvardan*, *be xāter āvardan* *пригадувати*, проте, як засвідчив проаналізований матеріал, у розмовному мовленні частіше вживаються дієслова, що вказують на відсутність контролю за цими ментальними діями з боку людини, як наприклад, у такому уривку інтерв'ю з електронного іранського журналу "Джам-е джам":

یک چیزهایی دارد یادم می آید... یک چیزی یادم آمد که تا یادم نرفته بگویم...

Пригадуються мені (букв. приходять у мою пам'ять) *деякі речі... Пригадується мені децю, поки не забув* (букв. поки не пішло з пам'яті), *розповім...* [http://www.jamejamonline.ir/newspreview/1375639273665842901].

Пам'ять у розмовному мовленні переважно концептуалізується як простір, до якого інформація може не тільки увійти, а й вийти, що підтверджується вживанням фразеологізму *be yād oftādan* *пригадуватися* (букв. падати у пам'ять) в такому контексті, взятому з Інтернет-блога:

خیلی دوست داشتم بهت اس ام اس بدم مثل همیشه بگم چه بلایی سرم اومد ولی...

ولی یادم افتاد که مگه مهمه که چه بلایی سرم میاد... ولی یادم افتاد که فقط می

خواهی بگی بیشتر مواظب باش... ولی یادم افتاد که می خواهی بگی چرا اینجوری

میکنی با خودت... ولی یادم افتاد که دوسم که ندار... ولی یادم افتاد که...

Мені дуже хотілося написати тобі повідомлення, щоб як завжди розповісти, що зі мною сталося, але... Але мені згадалося (букв. впало у мою пам'ять), *що хіба важливо, щі зі мною стається? Але мені згадалося, що ти лише, напевно, скажеш: "Будь більш обережною"...* *Але мені згадалося, що ти, напевно, скажеш: "Чому ти так із собою вчиняєш?"...* *Але мені згадалося, що ти мене не любиш... Але мені згадалося, що...* [http://www.dream1368.blogfa.com/post/14].

У багатьох контекстах слова *zahn* та *xāter* виступають у значенні 'розум', 'думка', але й тоді їх вживання, як зокрема, у складі ФО *be zahn-e kas-i āmadan*, *be xāter-e kas-i rasidan* *спадати на думку* (букв. приходити на розум) засвідчує, що розум, як і пам'ять, розумі-

ється як простір або вмістище для інформації, яка начебто сама по собі по ньому "пересувається", напр.:

گاهی به خاطرم می رسید که خوب است زندگی و کارم را در این شهر به هم بزنم و با زانم به شهر دیگر یا مملکت دیگری بروم... (مجتبی مینوی. داستاها و قصه ها).

Інколи мені спадало на думку, що було б добре покинути своє життя і роботу тут і поїхати з дружиною до іншого міста або країни... (М. Мінаві. Оповідання і казки).

Зазначимо, що концепт розум, вербалізований словом *zahn*, у метафоричному осмисленні може наділятися й антропоморфними ознаками, що, зокрема, засвідчує фразема *zahn-āš kur-āst* *він нічого не тямить, він погано розуміє* (букв. його розум сліпий).

Отже, як показав проаналізований матеріал, однією з найважливіших семантичних ознак, притаманних осмисленню внутрішнього світу людини перською мовною свідомістю, є неконтрольованість певних процесів, що в ньому відбуваються. Безособові речення дозволяють персам говорити про деякі аспекти свого психо-емоційного життя як про такі, що не залежать від їхньої власної волі і ними не контролюються. У межах особових двоскладних речень для метафоричного вираження емоційних станів часто використовуються дієслова деструктивного фізичного впливу, примусу або заволодіння, внаслідок чого людина уявляється як така, що опинилася у повній владі емоцій і не у змозі їм протидіяти. Про непідконтрольність людині деяких ментальних дій можна говорити на підставі аналізу мовних засобів, що використовуються на позначення процесів, пов'язаних з пам'яттю. Ситуації забування і пригадування, метафорично інтерпретовані, також постають як такі, що не залежать від волі суб'єкта.

Проведений аналіз, як нам видається, підтверджує тезис І. Голубовської [2, с. 244–245] про те, що дослідження синтаксичних особливостей позначення тих чи інших явищ і феноменів оточуючої дійсності засобами тієї чи іншої мови може пролити світло на національну специфіку характеру і способу осмислення світу, притаманного певному етносу.

Список використаних джерел

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая. [Пер. с англ.] Отв. ред. М. А. Кронгауз. – Москва: Русские словари, 1996. – 416 с.
2. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира: монография / И.А. Голубовская. – Киев: ИПЦ "Киевский университет", 2002. – 293 с.
3. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка / Ю.А. Рубинчик. – Москва: "Восточная литература" РАН, 2001. – 600 с.
4. Шаховский В.И. Эмоции: Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология / В.И. Шаховский. – Изд. 2-е. – Москва: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2013. – 128 с.
5. Sharifian F. Conceptualizations of *del* 'heart-stomach' in Persian / F. Sharifian // Culture, Body, and Language. Conceptualizations of Internal Body Organs: cross Cultures and Languages. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2008. – P. 247–266.
6. Голева Г.С. Фарси-русский фразеологический словарь / Г.С. Голева. – Москва: Издательский дом "Грааль", 2000. – 648 с.
7. Охріменко М.А. Персько-український словник емотивної фразеології / М.А. Охріменко. – Луцьк: ДП "Волинський старожитності", 2011. – 316 с.
8. Alavi B. Česhmhā-yaš / Bozorg Alavi. – http://www.98ia.com/News-file-article-sid-2491.html
9. Al-e Ahmad J. Modir-e madrese / Jalāl Al-e Ahmad. – Tehrān: Enteshārāt-e Ferdousi, 1996. – 120 s.
10. Anvari H. Farhang-e amsāl-e soxan / Hasan Anvari. Dar 2 jeld. – Tehrān: Soxan, 2005.
11. Behazin M. Naqš-e parand / Mahmud Behazin // http://ketabnak.com/comment.php?dlid=31106
12. Hedāyat S. Zende be gur. Se qatre xun / Sadeq Hedāyat. – Tehrān: Rox, 1372. – 179 s.
13. Minavi M. Dāstānhā va qessehā / Mojtabā Minavi. – Tehrān: Xarezmī, 1380. – 279 s.
14. Moširi F. Kuče / Feridun Moširi // She'r-e moāser-e irān. – Tehrān: Chakāvāk, 1371. – S. 218–221.
15. Pejvāk N. Šab-e šarāb / Nahid Pejvāk. – Rašt: Enteshārāt-e Hedāyat, 1998. – 576 s.

Е. Мазепова, канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОЙ ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА НА СИНТАКСИЧЕСКОМ УРОВНЕ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА

В статье предпринята попытка определить особенности концептуализации некоторых аспектов психоэмоциональной жизни человека на синтаксическом уровне персидского языка. Установлено, что одним из ключевых признаков, присущих осмыслению внутреннего мира человека в персидской лингвокультуре, является неконтролируемость происходящих в нем процессов.

Ключевые слова: персидский язык, эмоции, лингвокультура, языковая концептуализация, языковое сознание.

O. Mazepova, PhD in philology, associate professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE SPECIFIC FEATURES OF CONCEPTUALIZATION OF THE PSYCHO-EMOTIONAL LIFE OF A HUMAN AT THE SYNTACTIC LEVEL OF THE PERSIAN LANGUAGE

The article explores linguistic means of expression of some aspects of psycho-emotional life of a human at the syntactic level of the modern Persian language. The study determines uncontrollability of emotions and some other mental actions by a human as one of the key semantic features of conceptualization of inner world of a human in the Persian lingua-culture.

Key words: The Persian language, emotions, lingua-culture, lingual conceptualization, lingual consciousness.

УДК 811.161.2'38

Г. Халимоненко, д-р філол. наук, проф.
Національна спілка письменників, Київ

МОНГОЛІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Запропоновано етимології низки слів, запозичених з монгольської мови.

Ключові слова: запозичення, етимологія, монголізм, окупаціонізм

Пропоноване дослідження – це свого чину продовження монографії автора "Тюркська лексична скиба українського словника" (частина I. - К., 2010 – 361с.). Частина цих монголізмів не увійшла до реєстру "Етимологічного словника української мови" (ЕСУМ), та ж частина лексем, які аналізуються в ЕСУМ, знайшла в цій статті нову оцінку чи певні доповнення.

Попри тривалу монгольську окупацію теренів України в XIII-XIV ст. монгольський вплив на українську мову незначний. Українські монголізми – це переважно терміни адміністративно-воєнного ладу, слова на означення знарядь покарання, а також декотрі назви речей кошового побуту. Цікаво, що й увійшли ці лексичні елементи в нашу мову переважно за посередництва мови тих підкорених тюркських етносів, здебільшого кипчаків, з котрих монгольська керівна верхівка силоміць сформувала бойовищу армію-орду.

МАЛАХАЙ "хутряна шапка з навушниками" [1. II, с. 400]; р. МАЛАХАЙ "велика хутряна шапка з вухами"; "каптан без пояса, що його носять наопашки"; "так називають чоловіка, який ходить розкарячено, розмахуючи руками"; МАЛАХАЙНИК "той, хто носить шапку малахай, напр., башкири чи казахи" [2. II, с. 292].

Слово засвідчується в тюркських (кипчацьких) мовах: каз. *malaqaj* "шапка" [18, с. 134]; ног. *malaxaj* "старовинний головний убір" [4, с. 119]; тат. *malaxaj bürek* "шапка з навушниками" [5, с. 17], а також алт. *malaqqaj* "гостроверха хутряна шапка з навушниками", а це дає підставу гадати про можливе запозичення з монгольської мови, пор. д.-монг. *malayaj* | *malaya*, срд.-монг. *maqalaj*, монг. суч. *malgaj*, *mayal*, пор. бур. *malgaj*, калм. *maxlä* "шапка" [6, с. 121]; [7, с. 401]. Монг. *maluqaj* [**malu-+*-qaj*] "дика кішка", та манчж. *malaxi* дика степова кішка, "сірий степовий заєць" свідчать, що на шапку як виріб з хутра зайця, лисиці чи кішки перейшла назва тварини. Ще пор.: "У монголів мисливці називають звірів підставними іменами (із сакраментальною метою), наприклад, лисицю називають *малагай*... В зимовий час чоловіки монголи-халха носять шапки *малагай*, крій яких нагадує башлик" [8, с. 192]. В українське середовище цей різновид шапки та його найменування принесли, очевидно, золотоординці.

МАЛАХАЙ "коротка товста пуга; так само й потатарському" [9, с. 219] "татарський канчук" [10, с. 62]; "великий батіг" [11, с. 57]; "канчук" [1. II, с. 400]; "незібрана людина" [12, с. 33].

XIX У походах запорозьким козакам потрібні були й канчуки, які вони називали то малахайми, "під сріблом", то "ногачами руки малої" [13. I, с. 223].

XIX Сідаю я на коня, беру малахай [14, с. 402].

В ЕСУМ (III, 370) слово подається як неясне. Можливість розширення значення "шапка" > "канчук" на перший погляд ніби виходить за межі логічного пояснення, а проте значення рос. *малахай* "чоловік, який ходить розмахуючи руками", а особливо *малахайник* "про тих, хто носить шапки *малахай*, напр. казахи, башкири тощо" (Даль II, 292) й укр. "незібрана людина" могли виконати роль середньої ланки в процесі семантичної адаптації: шапка > представник етносу (калмик, татарин, ногаєць), який носить шапку-малахай > знаряддя (кнут), яким розмахує "малахайник". Власне, це та сама ситуація, що й з утворенням слова *нагай* "канчук" < поуай "представник тюркського етносу". До того ж фонові логічна структура: укр./ рос. "*махай!*, *махає*", пор. р. *малахай* "чоловік, який носить каптан абияк, наопашки й розмахує руками" (Даль II, 292) асоціюється з тюрк. *малахай*.

МАШТАК "молодий кінь", *переносн.* "дужий чоловік"; МАШТАЧОК (Прилуччина) "лошачок, жеребчик"; р. (у говорах терських козаків) МАШТАК, МАШТАЧЕК "дуже малоросла конячина, кінь карлик; приземкуватий (про коня чи людину)" [2. II, с. 310]; [15. 11, с. 586].

XIX Грицько... надивившись на бійку кріпаків... поплівся додому: "Важно парятъ бісових маштаків!" – було його перше слово до Христі. [16. I, с. 434].

У словниках української мови слово не фіксується. Спорадично засвідчують його й словники тюркських мов, пор. тат. (Сибір) *ماشتاك* *maşt'ak* "карлик", каз. *mestek* "поганенький, сумирний кінь" [17. (Будагов II, 233); каз. *mastek* "шкапа" [18, 248]. Цілком правильно вважає тюркські форми запозиченням з калм. (спорідненим з монгольським) *maşt'aG* "маленький (про коня) М. Фасмер [15. II, с. 586].

В українські говори слово *маштак* могло потрапити з мови ногайців українського степу – відомо, що певний

© Халимоненко Г., 2015